

A black and white photograph of a herd of cows in a field. The cows are in the foreground, some facing the camera and others looking away. In the background, there is a tall crop, likely corn, and a line of trees under a bright sky. The text is overlaid on the image in a large, bold, white font with a black outline.

**Melkveehouderij
in dienst van
natuur en
landschap**

Van IJzendoorn - Zeewolde: *Landbouw en natuur in dienst van samenleving*

Marja Molenaar en Piet van IJzendoorn

Bedrijfsgegevens

Plaats	Zeewolde
Arbeid	+/-15 VAK
Melkquotum	330.000 kg
Grondsoort	Zand op klei
Oppervlakte cultuurgrond	52 ha
Grasland	13 ha
Wintertarwe	13 ha
Aardappels, bieten, etc.	25 ha
Oppervlakte natuurgebied	+/- 1.000 ha
Intensiteit	6.300 kg melk / ha (excl. natuurgebied)
Aantal koeien	70
Aantal jongvee	65
Aantal stieren	6
Melkproductie per koe	5.500 kg
Verbreiding	Natuurbeheer, zorginstelling, bakkerij, paardenfokkerij en -stoeterij

De naam van het bedrijf van Piet van IJzendoorn en Marja Molenaar in Zeewolde geeft precies hun levensfilosofie weer: Zonnehoeve. Deze komt voort uit het bewustzijn, dat de zon de aarde en planten rijker maakt. Het systeem als geheel is het belangrijkste, vindt Van IJzendoorn, en de plant is het centrale element in dat systeem. 'Als mens is het je taak dat zo te managen dat we goed kunnen leven.'

Vanuit de overtuiging dat de landbouw onderdeel is van de cultuur en van de maatschappij, vinden ze contact tussen het bedrijf en de rest van de samenleving belangrijk. Dit betekent dat mensen uit de stad in de landbouw moeten kunnen delen, het moeten kunnen meebeleven. Boeren en boerinnen hebben dus meer maatschappelijke functies dan enkel gezond voedsel produceren. De Zonnehoeve geeft hier op verschillende manieren inhoud aan.

Biologisch-dynamisch

De gangbare landbouw is volgens Van IJzendoorn geen goed voorbeeld van duurzaam management. Er zijn te veel schadelijke effecten op ecologisch, economisch en sociaal gebied. Daarom namen Van IJzendoorn en Molenaar meer dan twintig jaar geleden (1981) een aantal opmerkelijke keuzes.

Essentieel was de keuze voor een biologisch-dynamische (bd) bedrijfsvoering. Centraal element hierin is het creëren van een gezond bodemleven, via onder meer compostering, doelgerichte bemesting en het achterwege laten van chemische middelen en kunstmest. Een gesloten bedrijfsvoering of lokale samenwerking met andere bd-bedrijven is volgens hen daarbij de beste garantie voor een goed en

gezond evenwicht. Natuurontwikkeling hoort er vanzelfsprekend bij. Een natuurlijke omgeving ondersteunt de teelt van gezonde gewassen en het houden van gezond vee, aldus Van IJzendoorn. Met hun bedrijf willen ze laten zien dat het mogelijk is binnen de bd-landbouw op een volwaardige, sociaal aanvaardbare manier te werken, met weinig langdurig en zwaar handwerk, tegen een redelijke beloning.

Meerdere poten onder bedrijf

In het concept van de Zonnehoeve staat het verdienen van geld niet voorop. Het economische, zoals Van IJzendoorn het formuleert, is alleen de randvoorwaarde voor ons bestaan. Daarom zijn er meer poten onder het bedrijf.

- Een gemengd akkerbouw- en veeteeltbedrijf vanuit de filosofie dat vee - via de mest - in dienst staat van de akkerbouw. Molenaar en Van IJzendoorn verbouwen aardappelen, graan, luzerne, gras/klaver en rode bieten afgewisseld met suikerbieten. Molenaar, die van huis uit pedagoge is, leidt samen met een werknemer de veeteelttak: melken en zorg voor het vee. De kinderen van Piet en Marja, die niet vast op bedrijf werken, helpen mee als dat nodig is. Met een buurman-biologische akkerbouwer wisselen ze mest tegen stro.
- Verkoop: dit omvat de huisverkoop van vlees van eigen vee als diepvriespakket. Een lokale slager slacht en verwerkt het vlees. Een deel van het vlees verkopen ze via de boerenmarkt in Almere. Hoewel de meeste melk via Campina tot Eko/Demeter-melk wordt verwerkt, gaat er ook melk naar iemand in de buurt, die er mozzarella van

maakt. In de inkomensopbouw vertegenwoordigt de melk een zevende deel van het inkomen en het vlees een negende deel.

- Natuurbeheer op meer dan duizend ha natuurgronden van verschillende terreinbeherende instanties. Het beheer verloopt via begrazing door paarden, vleeskoeien en jongvee, extensieve akkerbouw en bemaaing. Van IJzendoorn leidt deze tak.
- Een paardentak met een all-round stoeterij die bestaat uit zo'n honderdvijftig rijpaarden en Connemara pony's. Hoofddoel is het fokken en beleren van sportpaarden, zowel rijpaarden, springpaarden als racepaarden. Deze worden

vervolgens in de wedstrijdsport ingebracht. Van IJzendoorn is de grootste Connemara-fokker in Nederland, en kruist deze onder andere in met rijpaarden. Bestaande kennis over de familieteelt in de rundveehouderij (zie hoofdstuk 5) komt hem hierbij goed van pas. Een manege en ruimte voor pensionpaarden behoren eveneens tot de paardentak. Van IJzendoorn en een dochter fokken een deel van de paarden en pony's op de natuurgronden. Hierbij is er hulp van een paar stagiaires.

- Een jeugdzorgbedrijf, geleid door Molenaar. Er wonen drie oudergezinnen op het bedrijf, die ieder vier tot zes kinderen met gedragsstoornis-

sen begeleiden. Speciaal voor hen zijn drie huizen boven de nieuwe manege gebouwd. Het gaat om ADHD-kinderen¹, autistische en agressieve kinderen. De gastouders worden betaald door een Jeugdzorginstelling in Lelystad. Het jeugdzorgbedrijf is nauw verbonden met de paardentak. De kinderen werken een beetje mee en krijgen onder meer equithérapie² van Van IJzendoorn. Hij volgde daarvoor speciale opleidingen orthopedagogiek en equithérapie. Ook het beleven van de natuur op en rond het bedrijf is een belangrijk onderdeel.

- Een maalderij/bakkerij – 'Het Zonnelied' – die is ondergebracht in een aparte BV. Er werken zeven mensen, Marja en Piet zijn medeverantwoordelijk. Het Zonnelied bakt en verkoopt brood, EKO en Demeter, gemaakt van graan van de Zonnehoeve, aan veertig natuurvoedingswinkels. Het Zonnelied bestaat veertien jaar.
- Energie: een eigen windmolen voorziet het bedrijf, de bakkerij/maalderij en de woonhuizen van stroom. De Zonnehoeve was in 1991 het eerste bedrijf in de buurt met een windmolen, ontwikkeld door een vriend.
- Boer-burger contacten: landbouw is volgens Van IJzendoorn een van de peilers van onze cultuur. Hij ziet dat de mensen vervreemd raken van de natuur en de landbouw. Ze komen er weinig meer mee in aanraking. Dat zien Piet en Marja als een gebrek. Daarom stellen ze hun bedrijf open voor excursies, geven rondleidingen en bieden mensen met een burn-out of andere klachten aan, op adem te komen op de Zonnehoeve. Daarom ook zijn ze de jongerenopvang begonnen. Jongeren moeten voeling houden met de natuur en weten hoe voedsel wordt geproduceerd, aldus Van IJzendoorn. Het plan is om in de nabije toekomst burgers nauwer aan de Zonnehoeve te binden door aandelen of vaste afzetcontracten uit te geven.

¹ ADHD staat voor Attention Deficit Hyperactivity Disorder, oftewel Aandachts-Tekort-Stoornis met Hyperactiviteit.

² Equithérapie oftewel therapeutisch paardrijden kent in het Duitstalige Europa vier vormen van therapeutisch paardrijden: Hippo- of fysiotherapie op het paard, ontwikkeld vanuit medisch perspectief; paardrijden voor gehandicapten, ontwikkeld vanuit de sport; orthopedagogisch paardrijden, ontwikkeld vanuit de pedagogiek en psychologie; therapeutisch paardrijden, ontwikkeld vanuit de psychotherapie in samenwerking met hippische deskundigen zoals rij-instructeurs en trainers. Bij kinderen wordt het paard vaak ingezet bij de verwerking van vervelende ervaringen en bij het opbouwen van vertrouwen in de wereld en zichzelf. Therapeutisch paardrijden kan ook toegepast worden in het kader van revalidatie en therapieën voor kinderen met ADHD.

Het gesloten bedrijf

De gesloten kringloop is belangrijk in de bedrijfsvoering op de Zonnehoeve. Van IJzendoorn typeert het bedrijf als een echt gemengd bedrijf waar de veeteelt in dienst staat van de plantenteelt en niet andersom. Hij stelt de bodem centraal. Ook aan vlinderbloemigen, zoals klaver en luzerne, hecht hij veel waarde, omdat die in staat zijn om stikstof uit de lucht te binden. Het bedrijf kent een negatieve fosfaatbalans van dertig kg. Tot problemen heeft dat dusverre niet geleid. De opbrengsten zijn goed. 'We zitten hier op een dikke kleilaag die op een diepte van honderd meter ligt. Fosfor zit vooral in klei. Het gangbare idee is dat fosfor daar niet uit vrij komt. Mijn verklaring is dat het hier wél gebeurt. In een goed bodem-plantsysteem kan de fosfor uit die diepe kleilaag wel gemobiliseerd worden.'

Van IJzendoorn zoekt constant naar de verbanden in het bedrijf. 'De kunst is dat wanneer je een idee hebt je jezelf moet afvragen hoe het in het geheel past. Je moet steeds reflecteren op het geheel van de natuur en het bedrijf. En je moet ook de lange termijn erbij betrekken.'

Voerrantsoen en veestapel

Het gesloten systeem betekent dat de Zonnehoeve zelfvoorzienend is in ruwvoer. Een deel van de voeding wordt in de natuurgebieden gewonnen. Het voerrantsoen is extreem structuurrijk en bestaat voornamelijk uit ruwvoer. De melkkoeien krijgen dat onbeperkt aangeleverd, aangevuld met afval uit de bakkerij en een paar honderd kg krachtvoer per jaar. Alle koeien krijgen hetzelfde rantsoen. De verschillen in melkproductie vormen vervolgens de leidraad bij het fokbeleid.

Van IJzendoorn heeft de veestapel zelf opgefokt. Hij begon in 1982 met veertig kalfjes van het Anglerras

(met roodbonte factor) uit Duitsland en twintig zwartbonte FH-kalfjes. Via lijnenteelt met eigen stieren bouwde hij de veestapel op. 'We willen probleemloze koeien met een lange levensduur hebben. Ze moeten gemakkelijk kunnen afkalven; dat doen ze dus ook zelf, er hoeft maar eens per jaar een veearts aan te pas te komen.' Dat de productie per koe niet hoog is - zo'n 5.500 liter in 300 dagen - neemt Van IJzendoorn op de koop toe.

Natuurbeheer

De Zonnehoeve richt zich expliciet op de wisselwerking tussen landbouw en natuur. Een verantwoorde vleesproductie is per definitie extensief, vindt Van IJzendoorn, omdat het import van veevoer uit Derde Wereld-landen overbodig maakt. Natuurgronden bie-

den mogelijkheden voor een extensieve veehouderij, terwijl die op haar beurt een goede basis is voor het beheer van natuur in die gebieden.

Tegelijkertijd is landbouw in de optiek van Van IJzendoorn de belangrijkste natuurontwikkelaar in Nederland. 'Het voedsel moet zo dicht mogelijk bij de mensen worden geproduceerd. Dus is er landbouwgrond nodig. Die is in Nederland te duur om enkel in natuur om te zetten. En dat hoeft ook niet, want met landbouw kun je een hele rijke natuur ontwikkelen.'

Op de Zonnehoeve dient de natuur een nog breder doel. Natuurbeheer is nauw verbonden met alle poten van het bedrijf. De natuurgebieden vormen essentiële schakels in de voederverzorging en de opfok van jongvee. Daarnaast verwerkt de bakkerij/maalderij een deel van het verbouwde graan op de extensieve akkerbouwgronden tot brood. In de opvang van probleemkinderen en het overbruggen

van de kloof met burgers speelt de natuur en de beleving daarvan eveneens een belangrijke rol. Ook de paardentak heeft veel voordeel van de natuurtak.

Momenteel pacht de Zonnehoeve bij elkaar meer dan duizend ha natuurgronden van verschillende terreinbeherende instanties, voor begrazing en extensieve akkerbouw. Het grootste stuk beslaat zo'n achthonderd ha, vlakbij Zeewolde, gepacht van Staatsbosbeheer. Er lopen vijftig tot zestig vleeskoeien (Galloways) en vijftig vrijwel verwilderde

Connamara-paarden in dat gebied. Van IJzendoorn: 'In die gebieden is de natuur het belangrijkste, hoewel het eigenlijk goede landbouwgrond, esgrond, is. Het vee staat daar om het gebied open te houden, om de natuur te verrijken. Het is een natuurgebied dat in ontwikkeling is. Af en toe halen we er een beest uit om naar de slager te brengen.' Gemakkelijk is dat niet. Vanwege de uitgestrektheid van het gebied is het vee moeilijk op te sporen en eenmaal gevonden ook moeilijk te vangen, omdat de beesten verwilderd zijn.

Behalve dit uitgestrekte natuurgebied pacht de Zonnehoeve een aantal kleinere percelen van tien tot vijftien ha, in totaal zo'n tweehonderd ha van Staatsbosbeheer en Flevolandschap. Deze natuurgebieden liggen in Almere en Lelystad. Sommige van de percelen in deze gebieden gebruikt Van IJzendoorn voor wisselbouw met gras/klaver, luzerne of tarwe, ongeveer veertig ha. Daarnaast maait en hooit hij bepaalde stukken in de natuurgebieden om de vegetatie te versralen. Met de oogst van de extensieve akkerbouw kan hij in de (winter)voeder

Spruit - Zegveld

Natuur centraal

Natuurbeheer en -ontwikkeling zijn speerpunten in de bedrijfsvoering van de familie Spruit uit Zegveld. Natuurontwikkeling staat of valt met een gezonde bodem en gezond water, is de filosofie. En dat kun je bereiken door mét de natuur te werken in plaats van boven de natuur te gaan staan. Theo, Truus en hun kinderen realiseren dat door alle deelaspecten van het bedrijf met elkaar in balans brengen. 'Daarvoor moet je veel buiten zijn, goed kijken en bijsturen als het nodig is.'

Er is een uitzonderlijke natuur op het bedrijf te vinden. In 2003 zijn in totaal 46 soorten planten geteld, waaronder de zeldzame krabbescheer in de sloten. Ook de slootkanten zijn rijk aan bloemen, met onder meer de zwanebloem, koekoeksbloem, dotter en gele lis. Verder komen er drie soorten libelles en drie soorten kokerjuffers voor, minimaal vijf vissoorten, salamanders, kikkers en padden. De bijzondere planten trekken op hun beurt bijzondere vogels aan, zoals de zwarte stern.

Dit heeft alles te maken met de goede waterkwaliteit en de goed ontwikkelde water- en oevervegetatie. Volgens waterkwaliteitsmetingen in de zomer van '97 waren de concentraties aan meststoffen in de sloten beduidend lager dan het gemiddelde van de gemeten sloten in de

buurt. Theo: 'Onze sloten zijn zo helder, we zwemmen er gewoon in'.

De biodiversiteit is het resultaat van de manier waarop Spruit omgaat met bodem en water. Hij laat de grond zoveel mogelijk met rust, gebruikt geen mestinjecteurs, strooit geen kunstmest, doet niet aan graslandvernieuwing, zet geen zware machines in en teelt geen snijmaïs op deze veengronden. Hij gebruikt natuurlijke mest van goede kwaliteit op 'de juiste momenten en via de juiste methoden'. Alle mest wordt bovengronds uitgereden. Voor dit soort kwaliteitsmest zijn een eiwitarm- en structuurrijk dieet, ligboxen met hakselstro en toevoeging van koolstof aan de drijf- en stalmest, essentieel. Verder staat of valt goed bodem- en waterbeheer volgens Spruit met voldoende ontwatering, een goede beweiding, een juiste planning voor het oogsten van het wintervoer en structuurrijk inkuielen. 'Als je het zo doet komt de natuur vanzelf' (zie voor nadere toelichting hoofdstuk 2).

Om de verscheidenheid van de natuur te vergroten houdt Spruit de sloten op diepte, door die één of twee keer per jaar met de baggerspuit uit te baggeren. De bagger sproeit hij vervolgens uit over het land. Alle slootkanten zijn met draad afgezet, op bepaalde plekken langs de sloot heeft hij drinkplaatsen voor het vee aangelegd. Zo worden de oeverkanten gespaard en krijgt de vegetatie een kans zich te ontwikkelen. Verder maait hij de kanten

drie tot vier keer per jaar, soms met de hand. De eerste keer, in het voorjaar, gebeurt dat heel licht zodat alleen de toppen eraf gaan. Daarnaast worden de slootkanten jaarlijks handmatig bijgehakt.

Weidevogels

Theo en Truus hebben hun bedrijfsvoering ook afgestemd op de bescherming van weidevogels en andere vogels. Daarvoor zetten ze verschillende methoden in, zoals mozaïekbeheer. Daarbij wordt een perceel hoog gras met een perceel laag gras afgewisseld. 'Deze techniek is het leukste en beste voor vogels. Je moet het niet doen zoals op beheersgronden gebruikelijk is, namelijk tot half juni niet maaien en dan ineens alles kaal maaien. Dan hebben de vogels geen schuilplaats meer.'

Ook het bovengronds uitrijden van verteerde stalmest en het zorgen voor gezonde lucht in de stal trekt volgens Theo veel vogels aan. 'Honderden Kieviten en grutto's foerageren op ons land als we de mest uitrijden. En we hadden afgelopen jaar 450 zwaluwen en vijftig nesten. Ze nestelen twee keer, en in ieder nest zitten gemiddeld vier jongen. Zwaluwen houden van gezonde lucht in de stal. De ammoniakmeting gaf 1,9 aan. En je moet de stallen niet schoon maken als ze er zijn, tussen mei en half september.' De zwaluwen doen veel goed: dankzij hun aanwezigheid zijn er bijna geen vliegen meer in de stal.

voorziening van zijn veestapel voorzien. Ook levert het een deel van het rantsoen van de paarden. Op andere stukken, zoals de ruigtes in de bossen die ook zo'n veertig ha beslaan, doet het vee zelf, via begrazing, het werk.

Tenslotte heeft de Zonnehoeve nog tien tot twintig kleinere natuurgebiedjes in beheer. Daar lopen kalfjes en veulens in. Het zijn makkelijk toegankelijke gebieden, eigenlijk meer recreatiegebieden.

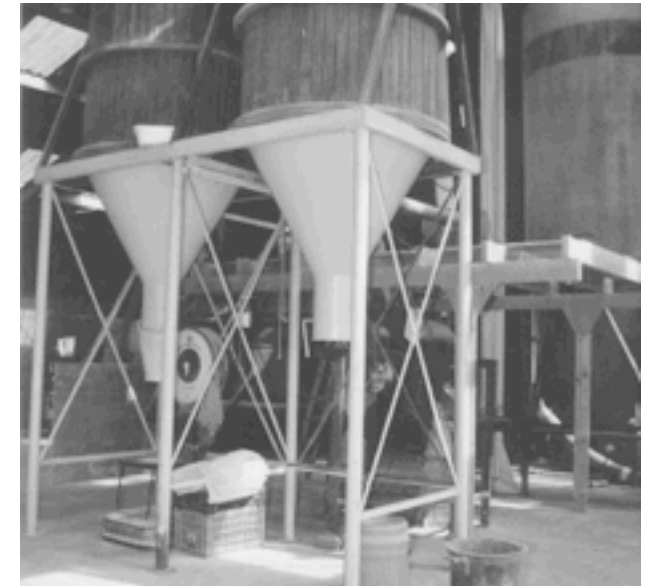
Remmende regelgeving

Van IJzendoorn constateert dat de huidige wetgeving een obstakel vormt voor grootschalig agrarisch natuurbeheer. 'Op het terrein van achthonderd ha moeten we de beesten vangen om ze te oormerken. Dat schrijft de wet voor. Maar dieren vangen in die

gebieden is niet gemakkelijk, dat vergt nogal wat werk. Het gebied is uitgestrekt en het zijn toch in het wild gehouden dieren. Die laten zich niet zomaar in een kraal drijven. Eigenlijk zouden we ze moeten schieten om ze te pakken te krijgen. Maar dan heb je weer andere regels op je nek. De regelgeving zou moeten worden aangepast. Dat in grotere natuurgebieden oormerken bijvoorbeeld niet hoeft. Bij natuurbeheer op kleinere schaal is het geen probleem. Dan kun je alles beter controleren, de beesten gemakkelijker vangen met behulp van een vanghek.'

Geen financieel voordeel

Van IJzendoorn moet per hectare betalen voor het beheer. In totaal kost dat per jaar zo'n 15.000 tot 20.000 euro aan pacht. Van IJzendoorn vindt

De Vries - Nijkerk

Boeren tussen bomen

Renger de Vries is bedrijfsleider op het biologische melkveebedrijf Groot Ehrental onder de rook van Nijkerk. Het bedrijf ligt in een bosrijke omgeving en maakt deel uit van een landgoed van 165 ha. Naast 62 ha cultuurland bestaat het landgoed uit zo'n 100 ha natuur, waarvan 70 ha bos. De overige natuur bestaat uit heide, poelen, plas/dras-oeveren en houtwallen. In 1998 is De Vries biologisch gaan boeren. Op het landgoed weet De Vries op een aansprekende manier landbouw en natuur te combineren.

Er zijn negen poelen aangelegd, zowel in het bos als in de weilanden. Een aantal jaren geleden heeft De Vries vijf ha heide laten afplaggen. De geplagde natte heide heeft in 2002 geleid tot 251 verschillende soorten planten, zo bleek uit een inventarisatie van IVN-Barneveld, waaronder het bijzondere dwergvlas en zonnedauw. Om de hei in stand te houden, lopen er het hele jaar door schapen. 's Winters tien, in de zomer veertig.

Er zijn veel diersoorten aanwezig in het bos: roofvogels, eekhoorns, vleermuizen, hagedissen, hazelwormen, vier soorten kikkers en zelfs een das. Ook reeën zitten er veel. Deze dieren kunnen veel schade aanrichten, vooral aan omheiningen. Maar ze vernielen ook nogal eens jonge beplanting. Ook kraaien veroorzaken nog wel eens schade aan gewassen.

Onderhoud

Voor onderhoud en instandhouden van de natuur krijgt het bedrijf jaarlijks een vergoeding van 16.000 euro. Gemiddeld is De Vries zes uur per week bezig met natuuronderhoud, wat hij tussen de normale werkzaamheden door doet. In de winter is dit vaak meer, in de zomer minder. Activiteiten die jaarlijks terugkomen, zijn het snoeien van houtwallen, aanplant van jonge bomen en maaien van poelen en sloten. De laatste jaren heeft De Vries veel naaldhout gekapt en loofhout geplant.

Onderhoud aan de beek is sterk afhankelijk van de

begroeiing, heeft De Vries gemerkt. 'Vroeger was de kant van de beek sterk begroeid. Door de schaduwwerking groeiden er weinig planten in de beek, en was het schoonmaken zo gebeurd. Om de beek machinaal te kunnen reinigen zijn veel bomen en struiken weggehaald, maar ik ben nu wel meer tijd kwijt aan het schoonmaken.'

De vergoeding uit het Programma Beheer voor het natuurbeheer op het bedrijf is volgens De Vries voldoende om de kosten te dekken. Subsidies aanvragen werkt wel erg omslachtig. 'Ik moet voor 33 percelen subsidie aanvragen, dat geeft erg veel schrijfwerk. Bovendien is het erg lastig om de juiste informatie te krijgen over natuurbeheer en passende beheerovereenkomsten. Zelf was ik destijds de eerste boer in de gemeente die met natuurbeheer begon, en kreeg daarom veel medewerking van de gemeente en DLV. Tegenwoordig zijn veel meer boeren bezig met natuurbeheer, en de behoefte aan informatie is alleen maar toegenomen. Daarom wil ik hier in de buurt een agrarische natuurvereniging oprichten, in samenwerking met de provincie.'

Spaans - Broek in Waterland

Meer onderzoek nodig voor breed agrarisch natuurbeheer

Nils Spaans, Katja Schuitema, Jan Schober en Jan Spaans omschrijven hun melkveebedrijf V.O.F. De Gouw in Broek in Waterland op hun website als 'rationeel biologisch en sterk gericht op natuurbeheer'. Reservaatgrond, waarbij het beheer primair op natuur is gericht, beslaat ongeveer 40% van het bedrijfsoppervlak van 116 ha. Zes hectare valt onder de regeling particulier natuurbeheer. Ook hebben ze op enkele hectares gewone landbouwgrond beheerscontracten afgesloten. Het land ligt verspreid over 78 percelen en omvat 41 km slootkant en 46 km greppel. De Natuurvereniging Agrarisch Natuurbeheer Waterland is voor Spaans een belangrijk steunpunt als het om natuurbeheer gaat, onder andere bij het weidevogel- en slootkantenbeheer. Al sinds de oprichting in 1996 is de familie actief lid en fungeert De Gouw als demonstratiebedrijf.

Weidevogelbeheer

Om de weidevogelpopulatie te beschermen en te verbreden, gebruikt Spaans verschillende methoden naast elkaar. Nestmarkering en maaien volgens de mozaïekplanning zijn al heel gewoon. Andere methoden verkeren meer in de experimenteerfase. Zo loopt er via de natuurvereniging een onderzoek naar het effect van het aanleggen van plas-dras-percelen op de vogelstand. Door bepaalde percelen in het vroege voorjaar onder water te zetten, verwacht men het voedselaanbod voor vogels te vergroten en meer vogels aan te trekken. Volgens de natuurvereniging is een eerste resultaat al zichtbaar. Terwijl het aantal grutto's landelijk daalt, blijft het in Waterland gelijk.

Een project met een soortgelijk doel, het project Lepelaarsloot, loopt eveneens via de natuurvereniging. De bedoeling is dat er weer stekelbaars, het voedsel voor

de lepelaar, in de sloten komt. Dat proberen de boeren door een waterinlaat in een sloot te maken, met een waterdiepte van zo'n veertig centimeter, en door een helofytenfilter in de slootkant te plaatsen. De plantendiversiteit blijkt hierdoor toe te nemen.

Volgens Spaans worden inspanningen om het weidevogelbestand te beschermen en te vergroten, doorkruist door de toename van vossen in het gebied. Dat heeft te maken met het jachtverbod op vossen. Het aantal uitgekomen weidevogelnesten is daardoor de laatste 15 jaar afgenomen van 108 naar 25. Het afgelopen jaar broedden de leeuwerik, tureluur, grutto, scholekster, Kievit en zomertaling op het bedrijf.

Slootkantenbeheer

Waterland bevat ongeveer vijftienhonderd kilometer aan boerensloten. Op dit moment vindt er in het gebied over bijna achthonderd kilometer intensief slootkantbeheer plaats. De natuurvereniging heeft het initiatief genomen voor het project 'levende boerensloten'. Slootkantenbeheer is een uitdaging, omdat het oorspronkelijke plantenbestand in het gebied door haar 'brak-waterveden', hoewel bijzonder, toch beperkt is, en bovendien uitgedund door de slechte waterkwaliteit. Door een uitgekiend slootbeheer moeten de sloten weer vol komen te staan met zowel oorspronkelijke als nieuwe waterplanten. De natuurvereniging zet zich via verschillende projecten in om die doelen te bereiken en bij veel projecten is Spaans betrokken. Bepaalde maatregelen, zoals een zorgvuldig en gefaseerd baggerbeleid, moeten het water weer zuurstofrijk en helder maken. Ook wordt overwogen de sloten twee maanden droog te leggen. De gedachte daarachter is dat het aanwezige ijzer oxideert en een verbinding aangaat met het overtollige fosfaat en sulfaat. Op die manier zou de waterkwaliteit moeten verbeteren. Ook experimenteert Spaans met het aanleggen van rietkragen. Daardoor ontstaat een ruimere overgang van water naar land en dus een uitstekend milieu voor allerlei plantensoorten. De

resultaten van het project 'levende boerensloten' liegen er niet om. Aan het begin van het project waren de meeste sloten in Waterland dood. Slechts in 20% van de smalle sloten groeiden voldoende ondergedoken waterplanten. Na drie jaar experimenteren en baggeren is een duidelijke toename van het aantal waterplanten te zien. Bij de smalle sloten is het percentage met een goede begroeiing verdubbeld tot 40%. Bij de bredere en zeer brede sloten, waar het wat langer duurt om de bagger te verwijderen, lijkt zich ook een positieve trend in de groei van waterplanten af te tekenen.

Beloning natuurbeheer pover en onzeker

De inspanningen die Spaans op het vlak van natuurbeheer verricht, worden maar voor een deel in geld beloond. Het bedrijf doet mee aan drie vormen van natuurbeheer:

- reseruaatbeheer;
- particulier natuurbeheer;
- agrarisch natuurbeheer.

De grond die onder reseruaatbeheer en particulier natuurbeheer valt, heeft als primaire functie 'natuur'. Doel van deze regelingen is het beschermen en uitbreiden van het areaal bos en natuurterreinen. Agrarisch natuurbeheer vindt echter plaats op grond met als primaire functie 'landbouw', en is bedoeld voor het ontwikkelen en in stand houden van natuur op landbouwgronden. Deze natuur kan bijvoorbeeld bestaan uit weidevogelpopulaties, akkerlanden, tijdelijk bos of landschapselementen.

De reseruaatgrond pacht Spaans van Staatsbosbeheer. Slechts tien van de vijftig hectare reseruaatgrond die Spaans beheert, komt echter voor een vergoeding in aanmerking. Hiervoor heeft hij een overeenkomst gesloten. 'Voor de overige veertig ha betalen we pacht, en strijkt Staatsbosbeheer de premies op. Onterecht, omdat wij als boeren het eigenlijke beheer uitvoeren: uitrijden van ruige mest, onderhouden van de sloten en niet maaien voor 15 juni.'

Om meer zekerheid te krijgen over zijn inkomsten uit

natuurbeheer, doet Spaans ook aan particulier natuurbeheer. Grond die onder dit beheer valt, verliest zijn landbouwfunctie en wordt blijvend omgezet in natuur. Spaans: 'Je krijgt als boer een dertigjarig contract ten behoeve van de functiewijziging. Hierbij krijg je het verschil tussen de agrarische waarde en de natuurwaarde in dertig jaar tijd uitgekeerd. Dat levert per jaar € 1.000 op, wat wel een goede vergoeding is. De grond blijft van de boer en telt mee voor de mest. Je krijgt zowel voor de beheersvorm als voor het inrichtingsplan geld. Van ons is zes ha gehonoreerd. Een klein deel hiervan wil ik als plas-dras terrein inzetten, ten behoeve van het weidevogelbeheer. Dit beheer is uitstekend uit te voeren door boeren. Op het plas-dras land komt een houten windmolentje te staan. Dit molentje bemaalt het plas-dras land, en zorgt dat het land voldoende nat blijft. Bovendien is het een cultuurhistorisch verantwoorde aankleding van het landschap.'

dat geen reclame voor agrarisch natuurbeheer en getuigen van een korte-termijn visie. Het argument richting de boeren is, dat de organisatie veel kosten heeft terwijl de boer er aan verdient in de vorm van gratis voer en de opbrengst van het vlees. 'Maar het Flevolandschap en ook SBB krijgen subsidie van de overheid en ze vergeten dat de vleesprijzen enorm gezakt zijn. Toen we in 1984 met natuurbeheer begonnen kon het nog wel uit, maar boeren krijgen nu nog maar één tot twee euro per kg. Verder hebben we er ook arbeidskosten aan, bijvoorbeeld voor

Tenslotte doet Spaans ook aan agrarisch natuurbeheer op zijn landbouwgrond. Veel van de activiteiten op dit gebied worden gecoördineerd vanuit de natuurvereniging. Hieronder valt bijvoorbeeld het weidevogelbeheer en het slootkantenbeheer. Spaans krijgt een vergoeding voor enkele beheerscontracten die hij op zijn landbouwgrond heeft afgesloten. Dergelijke vergoedingen dekken over

het vangen van de beesten. Dat kost ook zo'n veertig euro per uur. Dat zien ze over het hoofd. Bovendien maaien we bepaalde stukken voor hen. Toch krijgen we er geen geld voor.'

Van IJzendoorn geeft toe dat hij er natuurlijk mee op kan houden, maar hij ziet het als een wezenlijk onderdeel van het bedrijf. Verder geeft het hem veel arbeidsvreugde om in die gebieden rond te struinen en te werken. 'En ik ben natuurlijk erg voor de combinatie landbouw en natuur, dat is een ideaal van mij. Dus daar heb ik wel wat voor over.' Bovendien vangt

het algemeen nauwelijks de kosten. Sinds vijf jaar ontvangt Spaans natuurexcursies op het bedrijf. De extra inkomsten uit de verbredingsactiviteiten zijn de laatste jaren aanzienlijk geweest op De Gouw.

Cultuurhistorie

De boerderij waar Nils en Katja Spaans met hun kinderen wonen is een replica van de zogenaamde 'Kaakberg', een voorloper van de stolpboerderij. Zij past bij het landschap en de stijl waarin de rest van het bedrijf is gebouwd. Ook het materiaal waarmee de boerderij is gebouwd, is streek-eigen: zwart geteerd hout en een rood pannendak. De stallen zijn op dezelfde manier aangekleed. Om het geheel te voltooien heeft Spaans hoogstamfruit rondom de boerderij geplant. 'Het is een boerderij met cultuurhistorische waarde. Mijn vader wil ook met cultuurhistorie aan de gang. We hebben een aantal kansrijke percelen in dat opzicht. Daar ligt van alles onder de grond: pijpenkoppen, scherven – en daaruit kan veel over vroegere bewoning in deze streek worden afgeleid. De eerste bewoning dateert van de 10e en 11e eeuw. Toen zijn de eerste sloten gegraven in dit gebied.' Die percelen, met vaak een grillige vorm, laat de familie ongemoeid. De vader van Nils Spaans wil in de toekomst avondwandelingen op het bedrijf organiseren. Zo kan hij aan de mensen laten zien wat de combinatie landbouw, natuur- en landschapsbeheer en cultuurhistorie inhoudt. Plannen genoeg dus!

hij via de stieren- en zoogkoeienpremie toch nog wat geld voor het vee dat in de natuurgebieden loopt. En inderdaad, de gronden worden gebruikt voor voederwinning. Ook gebruikt hij de gronden tegenwoordig voor de paardenhouderijtak. De paarden die in de natuurgebieden lopen, worden op het bedrijf ingezet als rijpaard of er wordt mee gefokt. Dit alles neemt niet weg dat Van IJzendoorn de handelwijze van de terreinbeherende instanties als boer-onvriendelijk en hypocriet beschouwt. 'Ze verhuren bijvoorbeeld ook aan gangbare boeren die daar gewoon kunstmest spuiten. Als ze er maar geld mee kunnen verdienen. Wat ze vergeten is dat boeren over twintig jaar nog steeds plezier moeten hebben in natuurbeheer. Dat zou het uitgangspunt moeten zijn voor regelgeving.'

Bouma - Tirns

Natuurboer realiseert grote biodiversiteit

Agrarisch natuurbeheer beperken tot randen-, slootkanten- of weidevogelbeheer past niet in de visie Hessel Bouma uit Tirns (Friesland). Al zijn leven lang stemt Bouma de hele bedrijfsvoering af op natuurbehoud en natuurproductie. Het biologische bedrijf telt 33 ha grasland, 36 Friese roodbonten, 24 stuks jongvee en 7 Friese paarden. Met een gemiddelde melkgift van 5.000 kg per koe melkt Bouma een quotum van 176.000 kg vol. De paarden zet hij in voor het meeste landwerk. 'Dat spaart energie en uitlaatgassen vergeleken met tractors'.

Biologisch boeren is volgens hem een eerste vereiste. Dat bevordert de diversiteit enorm. Dat is te zien, zegt hij, na het scheuren van het grasland. 'Op die percelen zijn binnen drie jaar alle plantensoorten weer terug.'

Een tweede voorwaarde voor biodiversiteit is volgens Bouma een greppelstructuur. Een weiland van honderd meter breed met daarin zes akkers van zestien meter en

vier meter sloot is ideaal.

Verder sproeit hij met de giertank elf, twaalf meter, de rest niet. Ook moeten de sloten een schuine kant van 45 graden hebben. 'Op de greppelkanten krijg je dan een mooi en ander plantenbestand.' Voor de weide- en roofvogels maait hij bij de eerste snee veertig tot vijftig cm vanaf de slootkant niet.

Een andere manier om de biodiversiteit te vergroten is het creëren van hoogteverschillen. Bouma heeft bijvoorbeeld de kleine zandruggen op het land hersteld, door zand en slootvuil op de veengrond aan te brengen. Ook legde hij twee terpen op zijn land aan. 'Zo kan ik planten die niet zo van water houden laten overleven, en ook dieren een hoge droge plek geven.'

Extra natuur kwam tot stand door sommige hoeken van het weiland 'scheef af te hoeken' met modder. Aanleiding was de noodzaak op arbeid te besparen. 'Door het werken met paarden ben ik al relatief meer tijd kwijt en vooral hoekjes maken het lastig. Vandaar. Op die stukken grond staat nu ook natuur.'

Bouma behaalt geweldige resultaten met zijn werkwijze. Op het bedrijf is de natuur uitbundig aanwezig. Het IVN ontdekte in de jaren '90 op zijn land honderd verschillende plantensoorten, van Engels raaigras tot orchideeën. Daarnaast zijn er veel weidevogels. Bouma telde samen met de vogelwacht veertig kievieten en negen grutto's op de huiskavel van 23 ha. Verder zijn er de tureluur, schol-ekster en eenden te vinden.

Financieel gezien is de aanpak van Bouma minder rooskleurig. De meerprijs die biologisch boeren opbrengt, is in de loop van de jaren gedaald. Verder kreeg hij voorheen ook geld via de Bergboerenregeling. Maar die heeft de overheid opgeschort. Ook uit de pot voor randenbeheer krijgt hij geen geld meer. Zijn bedrijfsvoering past niet binnen de opgelegde regels voor agrarisch natuurbeheer. Hij kan bijvoorbeeld niets met maaidata, die sluiten niet aan bij zijn bedrijfsvoering. En dat geldt ook voor randenbeheer, dat niet spoort met zijn visie dat natuurbeheer het hele bedrijf moet omvatten.

Relevantie en potentie

Natuurbeheer door boeren is globaal gezien in twee categorieën in te delen: natuurbeheer op grond met als primaire functie 'landbouw' en natuurbeheer op grond die als primaire functie 'natuur' heeft. De eerste vorm wordt agrarisch natuurbeheer genoemd. Doel van de subsidieregeling agrarisch natuurbeheer is het ontwikkelen en in stand houden van natuur op landbouwgronden. Deze natuur kan bijvoorbeeld bestaan uit weidevogelpopulaties, akkerranden, tijdelijk bos of landschapselementen. Doelstelling van de overheid is dat in 2018 op 135.000 ha landbouwgrond agrarisch natuurbeheer wordt uitgevoerd.

Ook voor het beheer van grond met als primaire functie 'natuur' is subsidie beschikbaar. Doel hiervan is het beschermen en uitbreiden van het areaal bos en natuurterreinen in Nederland, met name in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De EHS is gepland op 600.000 ha. De overheid stelt zich tot taak om tot 2018 150.000 ha nieuwe natuur aan te kopen, in te richten en over te dragen aan terreinbeherende instanties (Sanders et al., 2003). De aankoop van grond voor natuur stagneert echter door bezuinigingen. Minister Veerman stelt voor om, in plaats van aankoop, nieuwe natuur te laten beheren door particulieren. De verwachting is dat ook zonder deze beleidswijziging in 2018 eenderde tot de helft van de EHS door particulieren wordt beheerd. Daarbij gaat het vooral om botanische graslanden, weidevogelgraslanden, bos en landgoederen, maar ook om meer 'gevoelige' natuur als heide, schraalgraslanden en rietland van ter-

reinbeherende instanties, beheerd door particulieren (Sanders et al., 2003). Vooral natuurgrasland komt in aanmerking voor beheer door boeren. Deels bestaat dit areaal uit grote aaneengesloten eenheden van meer dan honderd ha, deels uit kleinere oppervlakten van enkele tientallen ha.

De vraag is in hoeverre (grootschalig) natuurbeheer op agrarische bedrijven te integreren is en of dit voldoende rendabel is. Ook is onduidelijk of de kwaliteit van agrarische natuur voldoende is in vergelijking met andere vormen van natuur.

Vraag uit samenleving

Natuurbeheer door boeren voorziet in verschillende vragen vanuit de samenleving. Voor overheid en

terreinbeherende instanties is natuurbeheer door particulieren goedkoop en over het algemeen van voldoende kwaliteit (Sanders et al., 2003). Ook terreinbeherende instanties geven aan, dat zij het verpachten van terreinen aan particulieren zeer belangrijk vinden, zowel uit financiële als bedrijfstechnische overwegingen. Natuurbeheer is door boeren, zoals Van IJzendoorn ook aantoonbaar, bovendien goed te combineren met activiteiten als zorgverlening, paardenhouderij en een biologisch melkvee- en akkerbouwbedrijf. Ook kan natuurbeheer door boeren bijdragen aan behoud van oude Nederlandse cultuurlandschappen en oude Nederlandse veerassen. Zeldzame rassen als Blaarkop, Fries Hollandse zwartbonte en MRIJ, zijn uitermate geschikt voor extensieve bedrijfsvoeringen. Juist in een extensieve bedrijfsvoering is natuurbeheer goed in te passen.

Vergoeding te laag

De vergoeding voor natuurbeheer door boeren is echter over het algemeen te laag, zodat het voor veel boeren niet rendabel is. Vaak moeten boeren zelfs pacht betalen voor het gebruik van natuur. De Haan (2002) heeft berekend hoe hoog de vergoeding voor het beheer van natuurgrasland moet zijn, wil het voor boeren rendabel worden. Berekeningen zijn uitgevoerd voor een bedrijfstype op veengrond met voldoende eigen ruwvoer en een bedrijfstype op zandgrond met een ruwvoertekort. Beide met een melkquotum van 500.000 kg. De hoogte van de benodigde vergoeding is sterk afhankelijk van de situatie, en varieert per ha natuurgrasland van 590 euro tot 1.000 euro. Alleen als het ruwvoer verkocht kan worden, is een vergoeding van zo'n 110 euro toereikend. De hoogte van de vergoeding kan voor intensieve bedrijven op zandgrond ongeveer 90 euro lager liggen dan voor de extensieve bedrijven op veengrond, omdat de intensieve bedrijven het ruwvoer beter kunnen benutten. De verwachting is echter dat juist in extensieve gebieden veel natuurgrasland beschikbaar zal komen (De Haan, 2002). De

conclusies uit deze studie komen overeen met de ervaringen van Van IJzendoorn. Ook hij geeft aan dat natuurbeheer pas rendabel wordt als boeren er een vergoeding voor krijgen.

Een ander probleem waar boeren tegen aanlopen, is dat veel aanvragen tot functiewijziging van landbouwgrond in natuurgrond worden afgewezen. Oorzaak zijn de ingewikkelde procedures bij vergunningaanvraag, waardoor deze aanvragen vaak niet in orde zijn (Sanders et al., 2003).

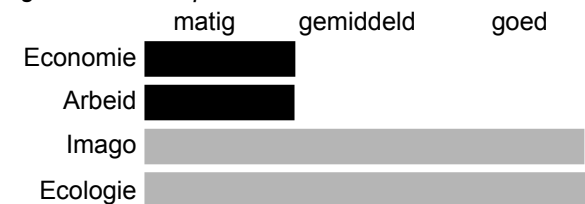
Ook beheersgras niet snel rendabel

Aan agrarisch natuurbeheer worden eisen gesteld met betrekking tot de maaidatum, bemesting, beweiding en dergelijke op landbouwgrond. Er zijn verschillende beheersregimes mogelijk, met bijbehorende vergoedingen. Durksz (2003a) concludeert dat inpassen van dergelijk beheersland op een melkveebedrijf niet snel economisch interessant is. Met behulp van de 'BedrijfsDuurzaamheidsIndex' is doorgekeken wat het effect is van omzetting van 25% van het aanwezige grasland in beheersgras op een melkveebedrijf. Hierbij is gekeken naar de effecten op vier deelgebieden van duurzaamheid: economie, intern sociaal, zoals arbeidsomstandigheden, extern sociaal, zoals imago en ecologie. Met het inpassen van beheersgras stijgt de imagoscore fors. Ook de ecologische duurzaamheid neemt toe, hoewel extra ruw- en krachtvoer moet worden aangevoerd in verband met de lagere opbrengsten en mindere kwaliteit van beheersgras. De arbeidsopbrengst wordt echter veelal lager, terwijl de arbeidsbehoefte juist iets toeneemt. Ook de liquiditeitsontwikkeling is meestal negatief, waardoor de kritieke melkprijs stijgt. Alleen voor het grotere extensieve bedrijf van meer dan zeven ton melkquotum is de liquiditeitsontwikkeling positief.

Gebrek aan kennis

Naast de te lage vergoeding zijn gebrek aan kennis bij boeren over natuurbeheer en de complexe wet- en regelgeving belangrijke obstakels voor natuurbeheer. Bovendien hebben boeren geen zicht op de vele subsidiemogelijkheden. Hierin kunnen agrarische natuurverenigingen een belangrijke schakel vormen tussen boeren (natuur aanbieders) en natuurvragers. Dit soort collectieven kunnen makkelijker dan individuele boeren langjarige contracten afsluiten met financiers. Hiermee staan zij garant voor kwaliteit en duurzaamheid in het beheer, door controle mogelijkheden en sancties in de contracten op te nemen. Tegelijk vangen zij fluctuaties op in de individuele belangstelling voor contracten. Ook kunnen zij een functie vervullen bij kennisverspreiding. Zij vervullen deze rol al vaak, zo blijkt uit onderzoek van Corporaal (2000). Toch zijn veel besturen van agrarische natuurverenigingen onvoldoende toegerust om agrarisch natuurbeheer en verbreding van functies van de agrarische bedrijven op een professionele manier uit te voeren, en hebben zij behoefte aan meer middelen om het agrarisch natuurbeheer gestalte te geven.

Melkveehouderij in dienst van natuur en landschap: globaal effect op duurzaamheid

**Ing. Gerard Kolkman - onderzoeker stad-land-
relaties bij Alterra, Wageningen UR**
Combinaties maken Zonnehoeve innovatief

Het innovatieve van De Zonnehoeve zit vooral in de gemaakte combinaties. In de eerste plaats op bedrijfsniveau. De bd-activiteiten beperken zich niet tot melkveehouderij in dienst van de in ruime mate voorhanden akkerbouw (koppeling dier en bodem), maar zijn ook verder ontwikkeld en gekoppeld aan een groot natuurgebied. Binnen het Praktijkonderzoek van Wageningen UR wordt nagedacht over de vraag hoe een dergelijk bedrijf er uit moet zien. Hier is iemand die het aandurft dit nu al in praktijk te brengen. Ook op Schiermonnikoog heb ik deze manier van boeren gezien. Vanwege het innoverende karakter zouden de terreinbeherende organisaties Van IJzendoorn hier vorstelijk voor moeten belonen, maar dat is een ander verhaal. Wat betreft de onderzoeksvragen, of beter: onderzoeksuitvoering, zou De Zonnehoeve mee moeten draaien in een onderzoek naar combinatiemogelijkheden van landbouw en grootschalig natuurbeheer.

De toevoeging van de paardenfokkerij/stoeterij, de bakkerij en de zorgactiviteiten maken het geheel tamelijk uniek. In sociaal opzicht is hier sprake van de opzet van een woon- en werkgemeenschap met een grote maatschappelijk spin-off. De boerderij is niet langer de plek waar alleen een inkomen wordt verdiend, het is ook een plaats waar anderen uit de directe omgeving 'tot hun recht komen'. In Duitsland noemt men dat een 'Hofgemeinschaft'. Bedrijven met een dergelijke aanpak kunnen de hospitaliseringsdrang in onze huidige samenleving een halt toeroepen. Het past in de snelle ontwikkeling van het aantal zorgboerderijen. Mijn verwachting is, dat hiermee ook

onze zorgbudgetten niet meer exponentieel zullen stijgen, wanneer we dit slim inzetten.

Onderzoeksvraag: wat is de rol en het resultaat van een dergelijke 'Hofgemeinschaft' voor de lokale en regionale samenleving en hoe kunnen dergelijke woon- en werkgemeenschappen van de grond worden getild?

Het openstellen van het bedrijf voor gewone mensen is ook een sterke bijdrage aan de koppeling van stad en land op lokaalniveau. De stad zoekt ontspanningsmogelijkheden, en vindt die nu op dit soort bedrijven. Het recreatieve en educatieve voordeel hiervan moet niet worden onderschat.

Obstakels voor opschaling

- De vergoeding voor agrarisch natuurbeheer is veelal te laag.
- Wetgeving is ingewikkeld en subsidiemogelijkheden zijn onduidelijk.
- Er is onvoldoende kennis bij veel boeren over natuurbeheer.